

УДК [329.7ОУН:929БАНДЕРА]“194/195”

Микола ПОСІВНИЧ

ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ СТЕПАНА БАНДЕРИ У 1940–1950 РОКАХ

На підставі різних джерел висвітлено особисте і родинне життя Степана Бандери, умови, в яких проживав і творив Провідник ОУН, проблеми зі здоров'ям, особисті захоплення й уподобання. З'ясування приватних сторінок життя Степана Бандери допоможе краще зрозуміти його погляди, вчинки, прийняті рішення в контексті складних життєвих реалій і викликів.

Ключові слова: Організація українських націоналістів (ОУН), ідеологія, Німеччина, родина.

Степан Бандера став символом українського визвольного руху. Осмислюючи історичні події та моральні цінності, він, зокрема, писав: “Мушу Вам щиро сказати, що мені дуже важко. Гнітить мене невимовно те, що з моїм ім'ям зв'язується найбільші цінності нашої боротьби, куплені працею, великими жертвами і кровію Найкращих Друзів. Чуюся негідним служити за символічне зосередження тих вартостей українського визвольного руху. Під тим моральним тягарем людина слаба, все бачить, як мало сама внесла до спільних надбань, яка безмежна різниця між власним вкладом, власною спроможністю і власною вартістю та тим, що має репрезентувати й очолювати. Репрезентація – це не моє діло, не маю для цього жодних диспозицій і чуюсь зле в такій ролі. Змістом мого життя досі була боротьба, так і мусить бути далі. Не можу боротьби репрезентувати, коли не беру в ній участі. На репрезентанта “за склом” не надаюся”¹.

Висвітлення приватних сторінок життя Степана Бандери допоможуть збагнути його погляди, вчинки у контексті складних життєвих реалій та викликів.

На початку 1940 р. після переїзду до Кракова Степан Бандера мешкав майже півроку на вулиці Страшевського з братом Василем. Тоді він був дуже худий, волосся в нього злегка відросло після тюремного ув'язнення, але ще не настільки, щоб можна було його зачісувати. Мав один скромний сірий костюм. Можливо, що й псевдо “Сірий”, яке він почав тоді використовувати, узяв від кольору свого вбрання.

Багато друзів-націоналістів, які опинилися в Кракові після ув'язнення, знайшли в цьому середовищі дружин. Не оминула така доля і 31-річного Бандеру. За дружину він обрав собі красиву з великими очима 23-річну Ярославу Опарівську, яка народилася в сім'ї священика УГКЦ, член ОУН із 1936 р. Батько Ярослави Василь служив капеланом в УГА та загинув у бою з поляками. Навчалася вона на агрономічному факультеті Львівської політехніки, була членом студентської

¹ *Посівнич М.* Степан Бандера / М. Посівнич. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. – С. 5.

репрезентації Союзу українських студентських організацій під Польщею (1937–39 рр.), відбувала покарання у польських тюрмах (1939). У цей період працювала на Лемківщині, займалась громадсько-політичною діяльністю, спортом².

У місцевій греко-католицькій церкві, парохом якої був отець Павло Хрущ, 3 червня 1940 р. Бандера одружився. Їхнє весілля з Я. Опарівською було дуже скромне, з участю не більш як десяти осіб. Вони деякий час мешкали в одному з таборів для переселенців на вул. Лютеранській, 18. Потім, у 1940–1941 рр., відповідно до вимог конспірації виїжджали на декілька тижнів до Варшави на винайняту Романом Малащуком квартиру під прізвищем Гуцул. Їх охорону забезпечував один із найкращих бойовиків Петро Цица³.

Про цей період згадує Микола Климишин: “Після одруження Степана Бандери якихось особливих змін в його життю не зауважувалося. Жив він дуже скромно. Мав дуже скромну кімнату. Там часто відбувалися наради Проводу, зустрічався він з людьми. Бував я також часто в цій хаті, де жила його сім’я. Одно можна сказати, що в него кімната і вся ця хатня обстановка була просто бідна, скромніша, ніж у кого-небудь іншого. Треба мати на увазі, що ніхто не трактував оті свої помешкання, як щось постійне. Це було просто тимчасове, що він повинен тут деякий час побути і може кожного дня відійти в Україну, і тому те помешкання якимось обставляти не було ніякого змислу”⁴.

У 1940–1941 рр. С. Бандера зумів виявити свої найкращі якості: вміння вести за собою, непересічні організаторські здібності та колосальний енергетичний потенціал. Потреба чину була чи не найголовнішою прикметою його характеру. Щоб уберегти вагітну дружину від небезпеки, він відправив її до родини у м. Сянок, де 26 травня 1941 р. народилася дочка Наталка⁵.

Степан Бандера відмовився від співпраці з нацистами, його брати загинули мученицькою смертю, а він сам опинився у концтаборі. Тим часом український народ розпочав збройну боротьбу проти нових окупантів. Цей рух опору переріс у справжню повстанську війну не тільки проти нацистського режиму, а й проти радянської тоталітарної системи. З іменем Степана Бандери окупанти України ідентифікували і пов’язували національно-визвольний рух.

Після повернення з концтабору Саксенгаузен протягом лютого-червня 1945 р. Степан Бандера з родиною мешкав у Відні та його околицях. За спогадами Галини Петренко, всі тоді перебували у великій скруті. Вона з батьком мешкали разом із родиною Миколи і Дарії Лебедів, до яких кожен день навідувався Бандера. Його цікавило все, що відбулося і відбувалось в Україні, від якої він був ізольований цілком. Під час авіанальотів та бомбардувань усі ховалися по підвалах, але були моменти, коли вона з Провідником залишалися пильнувати на буржуйці сковороду й каструлю з обідом. Про дружину і доньку він часто згадував з великою турботою, що не може їм приділити належної уваги. Г. Петренко згадувала: “Тоді всі ми були молоді, підпільне життя в Україні позбавило нас “матеріального багажу”, і те, що ми були бідні, як костельні миші, нас не турбувало”. Наприкінці червня

² Там само. – С. 249.

³ Малащук Р. З книги мого життя / Р. Малащук. – Торонто, 1987. – Т. 1. – С. 203–203, 212; Кук В. Родина Опарівських / В. Кук // Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах і спогадах / [записи і упоряд. Г. Дем’яна]. – Львів, 2006. – С. 186.

⁴ Климишин М. В поході до волі. Спомини / М. Климишин. – Торонто, 1975. – Т. 1. – С. 273–274.

⁵ Посівнич М. Степан Бандера. – С. 249.

1945 р. він виїжджає з Відня. Мешкає у с. Целль-ам-Зе, згодом у с. Зефельд, мав у своєму розпорядженні автомобіль і водія “Мікльоша”, охоронця Михайла Адріюка і секретарку Марію Гарабач. У 1946 р. Бандера з родиною мешкав в околицях Штарнберга, його особисту охорону тоді забезпечував Юрій Костів⁶.

Сім’я Бандер мешкала в Німеччині під прізвисьмом Попель. Згідно з розробленою легендою, Степан Бандера – Стефан Попель був журналістом української газети “Український Самостійник” у Мюнхені. Донька С. Бандери Наталка зазначала: “В самотній хаті у лісі наша родина (в 1947 р. нас було вже троє дітей) жила стиснена в одній кімнаті, де не було навіть електрики. В той час ми, діти, довго хворіли на коклюш і кір та були недоживлені. Я ходила тоді до сільської школи в Зекінг і, маючи лише шість років, мусила щоденно відбувати шість кілометрів дороги через ліс. Батько провідував нас кілька разів на рік. Я пригадую собі, що одного разу, тяжко хворіючи на запалення середнього вуха, я запитала маму, хто є цей чужий пан, який схилився над моїм ліжком і гладить мене. Я цілковито забула свого батька”⁷.

Щоб уникнути переслідувань радянських спецслужб, сім’я Бандери постійно змінювала місце проживання, використовуючи прізвища Попеля і Карп’яка. Тимчасовими притулками були помешкання в Німеччині й Австрії (Інсбрук, Зеєфельд, Гільдерсгайм, Регенсбург, Брайбрук над озером Амерзе, біля Штарнберзького озера, поблизу Штарнберга, Мюнхен та його околиці). В 1948 р. родина Бандер переїхала майже на два роки до табору переселенців у Міттенвальд та мешкала в колишніх артилерійських казармах. Як згадував Осип Бандера, хоч таборове життя було складне, родина могла почуватися тут краще й безпечніше в оточенні 3–4 тисяч українців. У часі цих вічних мандрівок у подружжя Бандер народилося двоє дітей – Андрій (16 квітня 1946, Мюнхен) та Леся (27 липня 1947, Регенсбург). Великими помічниками для сім’ї Бандер стала родина Біласів, яка мешкала в сусідній кімнаті. Степан Бандера приїжджав із Мюнхена на суботу й неділю, але й тоді постійно сидів за друкарською машинкою. У цьому таборі, де була греко-католицька церква, охрестили малих дітей. Тоді ж скульптор Михайло Черешньовський зробив погруддя С. Бандери. Він завжди відмовлявся від спільних фото з родиною чи друзями з огляду дотримання правил конспірації та безпеки⁸.

Під час допитів від 16 червня 1951 р. в управлінні МГБ у м. Києві шеф СБ ЗЧ ОУН Мирон Матвієйко характеризував Бандеру як Провідника: характер мав честолюбний, щодо поставлених завдань та цілей – виконує їх із великою завзятістю й оперативністю. Дуже вдало підбирає в Провід ОУН та в інші керівні органи людей, які чітко виконують його завдання. Дуже довіряє тим людям, які йому виявляли повну підпорядкованість та відданість. Під час нарад дуже енергійний, багато працює і завжди доводить до завершення обговорювані питання й проблематику. Значну увагу приділяє читанню різної літератури та матеріалів, написанню статей на поточні теми навіть до ранку. Через недосипання і тривогу у нього були постійні головні болі, на які він не звертає увагу і працює з притаманною йому енергійністю. Вдома, щоб його не турбували (особливо малі діти), закривається в кімнаті на ключ та опрацьовує поточні організаційні справи. Багато зустрічей із членами ОУН проводить на вулиці і дає вказівки для їх виконання.

⁶ Там само. – С. 184.

⁷ Московські вбивці Бандери перед судом / [за ред. Д. Чайковського]. – Дрогобич, 1992. – С. 306.

⁸ Там само. – С. 306–307; *Посівнич М.* Степан Бандера. – С. 185.

Матвієйко зазначав, що С. Бандера не вживає спиртних напоїв, дуже полюбляє м'ясні страви та багато вживає різноманітної їжі. Бували моменти, що він харчувався за трьох і не міг насититися після німецького концтабору. Він був дуже бережливим господарем, не викидав жодних продуктів. У повсякденному житті і всіх справах був дуже дріб'язковим. На перший погляд, виглядає як типовий галицький єврей, має характерну ходу та активно жестикулює руками. Досить бідно одягався, ходив переважно в світлому плащі та кашкеті. Великий шанувальник зброї, постійно носить при собі різні марки револьверів, має слабкість до красивих жінок, автомобілів та швидкої їзди. Полюбляє багатьох підвозити власним автомобілем Опель та його особисто обслуговувати. З кінця 1940 років став дуже релігійним, багато молиться й щонеділі відвідує Службу Божу разом із родиною. Власних дітей виховує у суворій дисципліні, але одночасно їх дуже любить. Місячно родина Бандер платила за помешкання, які дуже часто змінюють, біля 150 марок, витрачає понад 500 марок на утримання автомобіля і постійні організаційні поїздки⁹.

Ярослава Стецько, згадуючи про С. Бандеру, характеризує його як відповідального батька, друга, товариша. Подружжя Бандерів з 1954 р. мало маленьке помешкання: дві кімнатки і кухоньку, але в них все було чисто, хоч було їх п'ятеро осіб. Діти завжди були акуратно повбирані, хоч скромно, але зі смаком. Він старався кожну вільну хвилинку приділити дітям. Маючи трохи часу, Бандера брав із собою маленьку друкарську машинку, знаходив собі вільне місце, сідав і писав чи друкував, хоч мав у розпорядженні дві секретарки. Був шульгою і мав специфічний почерк. Як і кожній молодій родині, їм завжди бракувало коштів. Постійні переїзди, відчуття небезпеки і ймовірних загроз. Такий перманентний психологічний тиск дуже на дружину Ярославу та дітей впливав. Провідник ніколи не пив і не курил, навіть на урочистостях чи святах. Був від природи обдарованою особистістю: співав, танцював, грав на багатьох інструментах, умів дотепно розказувати веселі історії, на кухні міг собі раду дати, автомобіль, електрику чи патефон відремонтувати¹⁰.

Від початку 1950-х років С. Бандера тримав постійний зв'язок зі стрійком Осипом, який мешкав у США. У листах багато цікавих даних про життя і побут сім'ї Бандер. Вони були дуже обережними, а деколи С. Бандера просив, щоб листи після їх прочитання знищувати. Отримавши від стрійка інформацію про сестер на засланні в Сибіру, він писав: "Листи від рідних дуже пригноблюючі, але краще мати прикрі вістки, чим не знати нічого конкретного, тільки жити зі свідомістю найчорнішого положення та з самими здогадами. Напевно і їм там трохи легше, коли мають контакт із Вами, а вислані пачки бодай на якийсь час порятовують"¹¹.

Про родинне життя С. Бандера писав у листі від 15 листопада 1952 р.: "Ми закінчили ідилію осілого життя. Фамілія просиділа відносно спокійно два роки з малим гачком на одному місці. Трапилася добра і вигідна хата, трохи загосподарились, включно з кількома грядочками на ярину і квіти. У літі діти мали змогу купатись, зимою трохи лещетарювали. Зі школою теж уложилось. Наталя почала ходити до

⁹ Протокол допиту М. Матвієйка від 16.06.1951 р. // Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 6. – Спр. 56232 фп. – Арк. 48–49.

¹⁰ Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали. – 4 вид., доп. / [ред. і упоряд. М. Посівнич]. – Тернопіль: Астон, 2014. – С. 255–269.

¹¹ Бандера О. Відійшов як справжній революціонер / О. Бандера // Квітучі береги. – Нью-Йорк, 1980. – Ч. 19. – С. 10.

2-ої класи реальної школи, вчиться добре і почала вчитись гри на фортепіані, має до того здібності. Андрійко почав ходити до “штуби” (початкова школа – *М. П.*). При осілому житті і здоров’я сяк-так служило. Тепер це все перервалось, циганська доля знову застукала до дверей.

Ми дістали вістку, що большевицька агентура, яка нишпорить за нами увесь час, знову віднайшла адресу, хату і вже поробила далеко йдучі приготування у відомому напрямі. Довідались, можна сказати, в останній годині. Треба було рахуватися з небезпекою для цілої родини, теж для дітей, на підставі того, що знаємо про давніші їх намагання. Через те прийшлося не тільки самому, але й цілим “кублом” вибиратись. Зачалась нова кочівничка мандрівка. Зрушитись ще легше, але десь осісти на довший час – дуже трудно. Найгірше те, що треба якось усе змінити, від початку улаштувати так, щоб відразу не лишити стежки, по якій потягнулись би ці самі “ловці”. Найтрудніше з дітьми, зі школою. Досі не вдалось наново влаштуватись на довший час, і не знати, коли це буде. Поки що робимо циганським способом.

Все це було б легше перебути, якби всі були здорові. А то зразу, як вирушили з “пристані”, розпочались хвороби дітей. Чистий шпиталь, всі троє в ліжку вже від трьох тижнів. Найперше грипа, ангіна, а як уже вихрапувались і мали вставати – прийшла нова хвиля: Наталя дістала кір, і то другий раз, а обоє молодші захорували на мумс (свинку – *М. П.*). Прийшли комплікації, в обидвох ропне запалення мигдаликів, а в Лесі ще й зачався процес у середнім усі. Впорскування пеніциліни, мабуть, завчасу перервуть, але ще біда не пройшла. Ще грозить інфекція кору Лесі. Але в Бозі надія, що все пройде щасливо і скінчиться. Ціле щастя, Слава здорова і сама не занепадає, хоч це все на купу дуже її виснажило і коштує нервів. А я не можу сидіти “в хаті”, тільки показуюсь на два дні в тижні. Раз – через роботу не годен всього кинути, а по друге – трудно перебувати вкупі, доки інакше не влаштуємось. Якось то буде. Не тратимо доброї думки і духом усе добре держитись”¹².

Активне “циганське життя” підривало здоров’я й самому Бандері. Доїжджаючи постійно до Мюнхена автобусом чи поїздом, він надто часто, як на його думку, простуджувався, хворів грипом, але найбільше йому дошкуляв ревматизм. У листі від 9 листопада 1953 р. зазначав: “У нас усе по-старому. Діти ходять до школи, і знову німецьке середовище відбиває своє п’ятно. В Мюнхені є щосуботи щось ніби садочок чи властиво пополудневі сходи для дітей різного віку. Але від нас задалеко доїжджати автобусом, а я не можу возити їх автом, бо нема часу. Славця здорова, тримається, тільки дається їй взнаки непереривний домашній “керат” і цілковите відлюддя – коли йдеться про українське середовище. Тепер ще менше живемо товарисько, як давніше. У мене старий млин. Тепер якраз від кількох днів переходжу простуду, мабуть прийдеться покласти на два дні, бо перемагає мене. До Мюнхена доїжджаю автобусом, бо автом їздити коштує значно більше. Кожного дня треба встати в 5.30 і щоб на 8 бути в бюрі. А я тепер улаштував свою роботу в бюрі, це виходить зручніше. Я подав адресу Ірки для евентуального надсилання листів з України або з Польщі, з Чехії чи з іншої сателітної країни”¹³.

¹² Там само. – С. 10–11.

¹³ Там само. – С. 11.

У 1954 р. Провідник ОУН деякий час мешкав з родиною біля Штарнбергського озера у лісі в покинутій лісничівці, де воду потрібно було носити відрами, світити свічками чи лампою, а хату обігрівати дровами. У ній був агрегат, за допомогою якого можна було виробляти світло, але як його запускати Ярослава Бандера не знала. Тому коли чоловік був удома, з цим проблем не було, і тоді серед лісу сяяло електричне світло. Згодом періодично почали з'являтися різні підозрілі люди на лісових стежках, нібито шукали гриби. Як виявилось пізніше, комуністичним спецслужбам таки вдалося натрапити на слід Провідника. Тому через декілька тижнів родина Бандер переїхала до Брайтбруна над озером Аммерзее. Вони винаймали будиночок вже з усіма побутовими умовами. Найстарша дочка Наталка ходила до місцевої школи, а маленьких Андрія та Лесю доглядала дружина.

У листі від 1 листопада 1955 р. до О. Бандери С. Бандера писав: “Тільки як позбудуся ревматизму? Часами дуже докучає, головно в раменах і крижах; я не раз не годед ноцями спати. Маю електричну машинку до масажу, це не лікує, але зменшує трохи болі, головно по ноцях. Лікуватись нема як, головно через брак часу, доки ще годед, с'як-так тягну. Живемо по-старому. Восени лишили були “власну” хату і пустились на циганське життя. Большевицькі агенти розкрили мою адресу і зачали коло неї нишпорити, треба було “змиватись”. Але лишився слід, по яким легко знайшли деінде. Така “забава” нічого не дає, тільки багато клопоту. Тому вернулись на старе місце, хоч воно трохи “на вогні”. Я нічого собі не робив би, бо, як кажуть, долі й конем не об'їдеш, але Слава дуже денервується. Якийсь час ще треба сидіти, а може вліті, як діти скінчать шкільний рік, десь переберемось, але вже з соліднішими мірами безпеки... У місті трохи вигідніше як мені, так і дітям зі школою. Наталя через перенесення з приватної до державної гімназії мусіла стратити рік, але це ще не біда. Вона ходить до 3-ої кляси, а Андрій і Лесья в 3-ій і 2-ій клясі народньої школи. На вакаціях були всі троє в сумівському таборі. З перенесенням було чимало мороки й коштів, але при допомозі добрих людей все якось улаштувалося. Хату на селі ще затримали, потрохи уживають свої люди, а теж часом можемо й ми туди виїхати”. У листі він також інформував про заплановану поїздку до США і Канади та просив прислати йому запрошення: “В консуляті (консулові) подав би відразу правдиве прізвище, щоб поступити “фер” (чесно – М. П.) і щоб потім не мати з того приводу прикростей чи відмови. Зрештою, американська розвідка і так знає, де живу і як називаюся, то може знати й офіційно від мене. Теж Вам, здається, було б краще подати це там, де треба. Але питання, коли це робити, чи заразу, чи аж тоді, як виринула б конкретна потреба уже при їзді. Я це лишив би для Вашого вирішення, бо Вам там видніше. Не маю великої надії на отримання візи до США, бо нас недолюблюють відповідні чинники. Але варто спробувати, може вдасться, а як ні, то будемо знати, що скажуть. Якби була збоку відносних урядових чинників така вимога, то я тут і Ви там можемо прийняти зобов'язання, що ця поїздка має характер приватний – відвідини родини і різних знайомих (інкогніто!), без жадних політичних виступів і акцій. Якщо Вам буде це на руку і без клопотів, то прошу прислати мені відносні папери по змозі швидко так, щоб у 2-ій половині січня я міг тут внести подання, бо такі справи тривають досить довго. Теж прошу написати мені дані про Вас, які можуть бути потрібні, якби питалися в консуляті (нпр. теперішня праця і т. п.). Папери для мене треба б виставляти так: Стефан Попель, журналіст, ур. 1.9.1909 в Ярославі, жонатий,

замешкалий: Брайтбрунн а. Аммерзее 125, Крайс Штарнберг, Баєрн (подаю цю адресу, як місце теперішнього сталого побуту)”¹⁴.

За спогадами охоронця Провідника ОУН Василя Шушка (“Крука”), дружина Ярослава Бандера була дуже незадоволена поведінкою дочки Наталки і не хотіла відзначити її день народження: “Ми спішилися до Австрії, де Провідник мав зустрітися з полковником Ріко Ярим. Це було у неділю, і вже в дорозі Провідник каже до мене: “Жаль, що Наталка не в ласці з мамою, але негарно буде, коли тато також забуде за неї”. Ми затрималися коло двірця, він купив китицю квітів, ми завернули додому і він вручив квіти доньці”¹⁵.

Із середини 1950-х років Провідник ОУН проводив багато дипломатичних зустрічей з іноземцями, переважно в Кельні та Дюссельдорфі. Степан Бандера майже щоразу брав зі собою дружину Ярославу, а старша дочка Наталка в цей час доглядала за молодшими братом і сестрою. В таку дипломатичну подорож 15 липня – 15 серпня 1956 р. Провідник взяв дружину до Іспанії, щоб, як він казав, “розглянутися на місці”, а також Дмитра Миськіва і Василя Ніновського. Під час перемовин з іспанськими урядовими колами Бандері запропонували переїздити з родиною до Іспанії та керувати визвольною боротьбою звідти. Зважаючи на далеку відстань до України, цю ідею було відкинуто¹⁶.

Із переїздом родини Бандер до Мюнхена у них розпочалось більш-менш спокійніше життя. Діти швидко росли, добре вчилися у школі. Їм потрібно було приділяти все більше уваги. Хоча Степан Бандера дуже любив родину, але для неї не міг приділяти достатньо часу, тому вся навчально-виховна робота лягла на плечі дружини Ярослави. Інколи він літом із дітьми вибирався на прогулянки в гори до навколишніх озер, а зимою катався на лижах. Про єдину тривалу відпустку з родиною Бандера писав у листі від 15 серпня 1957 р.: “У мене на вакації зібралось багато роботи. Ще лишилось 2 тижні і хочу їх використати, щоб поїхати десь із Славкою і дітьми, тому викінчую найпильніші справи й лишаю все. Вибираємось до Італії над море. Це буде щонайтанше, бо будемо кемпінгувати під шатром, самі варити, отже, практично коштує тільки бензин”¹⁷.

За спогадами В. Шушка, вони разом Євгенією Матвієйко та родиною Бандер подорожували Північною Італією (відвідали Трієст, Градо, Венецію). Вони не винаймали готелю, а ночували в наметах. Степан Бандера завжди наголошував: “Тяжко зароблені гроші наших людей не можна так легко розтрачувати”. При всіх нагодах він заходив до латинських церков в Італії чи Німеччині і говорив: “Не забуваймо про Бога, бо він запорука нашої перемоги і життя українського народу”. Провідник відвідав поховання поблизу річки П'яве, де полягло багато українців у червні 1918 р. на італо-австрійському фронті. Василь Шушко зазначав, що Степан Бандера займався спортом, катався на лещатах і дуже любив плавати¹⁸.

Сучасники відзначали надзвичайну гостинність С. Бандери. Він на вечір застеляв іншим ліжка, подавав чай та гостинці. Всі дивувалися, коли він своїм “Опелем”, як звичайний водій, відвозив чи підвозив людей з організаційних нарад,

¹⁴ Там само. – С. 11.

¹⁵ Шушко В. Завдання виконав / В. Шушко. – Львів, 2000. – С. 181.

¹⁶ Там само. – С. 220.

¹⁷ Бандера О. Відійшов як справжній революціонер. – С. 13.

¹⁸ Шушко В. Завдання виконав. – С. 226.

обов'язково випроводжав гостей у далеку дорогу чи до потяга. Особливо любив фотографувати і проявляти фото, а також мандрувати горами. Слухав кожного з увагою і терпеливістю, навіть осіб, які приходили до нього з проблемами, що не були аж надто важливими. Очі мав пронизливі, навіть неспокійні, які виявляли його спритність і спроможність аналізувати в час розмови не тільки тему або теми співрозмовця, а також евентуальні заміри та задуми, які може мати на меті співрозмовець. При ділових зустрічах і розмовах говорив по темі, оминаючи непотрібні конфронтації та не давав відчуття, що про цю справу краще поінформований¹⁹.

Він сподівався на визволення й незалежність України і цією вірою запалював своїх друзів та послідовників.

Безперечно, сучасні події надають дискусіям нового спрямування, адже зникають старі міфи й стереотипи. Сьогодні потрібно осмислювати погляди й вчинки С. Бандери в контексті історичних подій, а не світоглядних позицій чи доктрин.

Mykola Posivnych. Stepan Bandera's private life in the 1940s and 1950s

The article, relying on extensive and meticulously collected sources, highlights one of the least researched facets of Stepan Bandera biography – his personal and family life. It reveals circumstances of his life, health issues, personal hobbies and preferences. Insights in Stepan Bandera personal life, constraints and challenges he faced, offer a better understanding of his personality, views, actions, and circumstances under which certain decisions were made.

Key words: Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), ideology, Germany, family.

¹⁹ Життя і діяльність Степана Бандери... – С. 228–241, 255–269.